

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГАЛИЦЬКИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ ІМЕНІ В'ЯЧЕСЛАВА
ЧОРНОВОЛА
ЮРИДИЧНЕ ВІДДІЛЕННЯ**

Кафедра права

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни

Цивільний процес

на тему:

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО
ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ У
ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ**

Виконала:

студентка групи Пб-21

Бендера Юлія

Науковий керівник:

к.ю.н. Гелецька І.О.

Тернопіль, 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ.....	5
1.1. Позбавлення батьківських прав як спосіб захисту прав дитини на належне батьківське виховання.....	5
1.2. Підстави і наслідки позбавлення батьківських прав за законодавством України.....	8
РОЗДІЛ 2. СУДОВИЙ РОЗГЛЯД СПРАВ ПРО ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ.....	12
2.1. Реалізація права на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав.....	12
2.2. Склад учасників судового процесу і предмет доказування.....	15
2.3. Процесуальні особливості розгляду і судових рішень у справах про позбавлення батьківських прав.....	18
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ РОЗГЛЯДУ СУДАМИ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ПРО ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	22
ВИСНОВКИ.....	27
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	29
ДОДАТКИ.....	33

ВСТУП

Актуальність теми. Прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, Конституція України в ст. 51 проголосила, що сім'я, дитинство, материнство й батьківство охороняються державою.

Через невиконання батьками обов'язків, закріплених законом, науковцям доводиться констатувати тенденцію до збільшення кількості дітей, позбавлених батьківського піклування. У зв'язку з цим, в Україні ще не зникла необхідність контролю з боку держави і суспільства за виконанням батьками своїх батьківських обов'язків, як того вимагають норми права і моралі, адже в забезпеченні належного виховання закладений і суспільний інтерес. Тому держава не може пасивно ставитися до невиконання або неналежного виконання батьками обов'язків виховання дітей, а встановлює відповідні міри правового впливу, зокрема позбавлення батьківських прав. Позбавлення батьківських прав є крайнім заходом впливу на батьків і реалізовується за правилами цивільного судочинства.

Незважаючи на значні позитивні зрушення, що відбулися у сфері правового регулювання прав дитини та забезпечення їх судового захисту, у тому числі й шляхом позбавлення батьківських прав, на сьогодні державою ефективного механізму захисту повною мірою не створено.

Зі збільшенням кількості дітей, позбавлених батьківського піклування, простежується і тенденція до збільшення кількості цивільних справ про позбавлення батьківських прав. Однак, незважаючи на те, що кількість справ про позбавлення батьківських прав перевищує в десятки, а іноді в сотні разів розглянуті справи інших категорій, також спрямовані на захист прав дітей, правозастосовна практика щодо розгляду і вирішення зазначеної категорії справ є суперечливою та неоднозначною, що спричиняє необхідність її подальшого наукового осмислення та дослідження.

Стан наукового дослідження. Основою для здійснення цього курсового дослідження стали праці відомих фахівців у галузі сімейного, цивільного та цивільного процесуального права, галузевих юридичних наук, а саме: Ю. Александрової, М. Антокольської, Ю. Беспалова, М. Вікут, В. Гопанчука, І. Жилінкової, Л. Зілковської, О. Калітенко, Л. Кривоносової, В. Комарова, В. Маслова, В. Мироненко, О. Нечаєвої, Н. Никольської, О. Пушкіна, Л. Пчелинцевої, З. Ромовської, В. Рясенцева, В. Тertiшнікова, Г. Тріпульського, С. Фурси, Ю. Червоного, Я. Шевченко, Н. Шерстньової та ін.

Метою курсової роботи є визначення процесуального порядку та особливостей розгляду справ про позбавлення батьків батьківських прав.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних **завдань**, що становлять зміст наукового дослідження:

- 1) простежити, як чинне законодавство регламентує захист правий і інтересів дитини;
- 2) з'ясувати, які підстави позбавлення батьківських прав;
- 3) встановити, як здійснюється захист дитини від протиправної поведінки батьків;
- 4) визначити порядок позбавлення батьківських прав відповідно до Цивільного процесуального кодексу України.

Об'єктом курсового дослідження є суспільні відносини, що виникають при розгляді справ про позбавлення батьківських прав у цивільному судочинстві України.

Предметом дослідження є право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав відповідно до чинного законодавства.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ

1.1. Позбавлення батьківських прав як спосіб захисту прав дитини на належне батьківське виховання

Дослідження необхідно розпочати із положення Конституції України, у ч. 3 ст. 51 якої зазначено, що «Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою» [1]. На жаль, в нашій державі наразі існує багато проблем щодо належного виконання батьками по відношенню до власних дітей своїх обов'язків, а тому держава повинна вчасно реагувати, коли виникає порушення прав дитини/малолітнього зі сторони його батьків.

Кожен з батьків повинен завжди пам'ятати, що чинне українське законодавство стоїть на захисті дитячих прав, які вони не мають права порушувати, виховуючи дитину. Так, до основних законодавчих актів, що регулюють дане питання, слід віднести:

- Сімейний кодекс України (надалі – СК України), ч. 2 ст. 155 якого зазначає, що «Батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини» [2];

- Закон України «Про охорону дитинства» (надалі – Закон № 2402-III), ч. 6 ст. 12 якого передбачає, що «Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону» [3].

Окрім того, варто підкреслити, що системою державного контролю забезпечується право дитини на належне батьківське виховання (ст. 152 СК України).

Наріжним каменем у захисті дитячих прав усієї світової спільноти стала Женевська декларація прав дитини, яку ще у далекому 1924 році прийняла Ліга Націй (надалі – Декларація 1924 року), яка закріпила такі основні пункти, що

стали майбутнім міжнародного розвитку правових ініціатив відносно прав кожної дитини [4]. Цими пунктами стали:

1. Кожна дитина повинна бути забезпечена усіма засобами, що необхідні їй для її нормального духовного й матеріального розвитку.

2. Кожна голодна дитина має бути нагодована; кожна хвора дитина має одержати необхідну медичну допомогу; сироті/безпритульній дитині має бути забезпечено догляд та надано притулок.

3. В разі якогось лиха, першою одержувати допомогу повинна дитина.

4. Кожна дитина має право на дитинство і повинна мати його та захист від будь-яких форм експлуатації.

5. Кожну дитину слід виховувати так, щоб усвідомлювати те, що кращі її риси мають бути спрямовані на благо ближнім [5].

Не можна оминати увагою у Декларацію прав дитини, котра Генеральною Асамблеєю ООН була проголошена 20 листопада 1959 року, у принципі 6 якої зазначено, що кожна дитина повинна «зростати в піклуванні та під відповідальністю своїх батьків, у будь-якому разі – в атмосфері любові та моральної і матеріальної забезпеченості; малолітня дитина, крім випадків, коли є виняткові обставини, не має розлучатися зі своєю матір'ю» [6].

Закон № 2402-III у ч. 1 ст. 12 зазначає, що першоосновою розвитку особистості дитини виступає виховання її в сім'ї. Більш того, однакова відповідальність за розвиток, виховання та навчання дитини покладається на кожного з батьків. А відповідно кожен з них вправі й зобов'язаний поважати гідність дитини, виховувати дитину, піклуючись про її здоров'я, моральний, духовний і фізичний розвиток, навчання, створюючи належні умови для розвитку її природних здібностей та готуючи її до праці та самостійного життя.

Лапчевська О. відмічає, що головним як моральним, так й правовим батьківським обов'язком виступає виховання дітей. Від того, наскільки добре батьки виконують свої батьківські обов'язки, безпосередньо залежить сам процес розвитку дитини та формування й становлення її як особистості [7, с. 257].

Конвенції про права дитини у ст. 9 зазначає, що «Держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поведуться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини» [8].

Підтримуємо думку Красицької Л., яка переконана, що за винне невиконання батьківського обов'язку позбавлення батьківських прав виступає надзвичайним заходом і одночасно найвищою сімейно-правовою мірою відповідальності, котре одночасно виступає і способом захисту дитячих прав, прав одного з батьків, у разі невиконання батьківських обов'язків зі сторони другого із батьків [8, с. 363–364].

Романко К. та Менджул М. вважають, що превентивний характер носить позбавлення батьківських прав, що, своєю чергою, надає батькам можливість переосмислити відносини зі своїми дітьми, й задля збереження повноцінної сім'ї, ставши на шлях виправлення [9, с. 61].

1.2. Підстави і наслідки позбавлення батьківських прав за законодавством України

Маковецька В. зазначає, що «часто батьки не можуть дійти згоди щодо методів та прийомів виховання, проживаючи разом із дитиною, що стає приводом для значної кількості сімейних конфліктів. Конфлікт стилів виховання батьків можуть вкрай не сприяти належному розвитку малолітньої дитини, яка змушена бути свідком сварок батьків, зростати у несприятливих умовах, що здійснює негативний вплив. Така сім'я має ознаки дисфункціональної, що не відповідає найкращим інтересам дитини» [10, с. 38]

Прикладом юридичної відповідальності батьків за неналежне виконання ними своїх обов'язків стосовно виховання дітей виступає позбавлення їх батьківських прав, що являється пресікальним способом захисту прав дитини. Поруч із тим, варто відмітити, що воно може застосовуватись тільки на підставі рішення суду.

Якщо звернутися до ст. 164 СК України, то мати/батько можуть бути позбавлені судом у разі, коли вони (вона/він) по відношенню до власної дитини допустили наступні дії:

1) без поважної причини не забрали дитину із пологового будинку/з другого закладу охорони здоров'я та не виявляли відносно неї ніякого батьківського піклування впродовж 6-ти місяців. У цій підставі слід зазначити, що нормотворець відповідно до ст. 143 СК України зобов'язує батьків забрати з пологового будинку/іншого закладу охорони здоров'я власну дитину, а вже ст. 144 СК України передбачає батьківський обов'язок зареєструвати її народження в органах державної реєстрації актів цивільного стану;

2) жорстоко поведуться із нею. Тут варто згадати про постанову Пленуму Верховного Суду України № 3 від 30 березня 2007 року, яка в п. 16 зазначає, що «жорстоке поводження полягає у фізичному або психічному

насилльстві, застосуванні недопустимих методів виховання, приниженні людської гідності дитини» [11].

Окрім того, тут варто згадати й про Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 1 якого «домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» [12];

3) ухиляються виконувати свої обов'язки стосовно виховання дитини або/та забезпечити здобуття повної загальної середньої освіти нею;

4) являються наркоманами/хронічними алкоголіками, що обов'язково повинно бути підтверджено відповідними медичними висновками;

5) експлуатують дитячу працю, примушуючи її до бродяжництва та жебракування. Тут варто зробити наголос на те, що на сьогоднішній день існує кримінальна відповідальність за:

- експлуатацію дітей – ст. 150 Кримінального кодексу України (надалі – КК України) [13];

- використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом – 150-1 КК України;

- сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією – ч. 3 ст. 303 КК України;

- втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність – ст. 304 КК України;

- відносно своєї дитини засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення/злочину [2]. Тут варто відмітити, що при розгляді в суді справи предметом доказування буде виступати власне факт засудження батьків

за скоєння умисного кримінального правопорушення/злочину, факт набрання законної сили обвинувальним вироком суду та націленість кримінального правопорушення проти дитини. Вирок суду, котрий набрав законної сили, у такому випадку виступатиме єдиним доказом для позбавлення батьківських прав [14, с. 117].

Якщо усі вище окреслені обов'язки батьками по відношенню до своїх дітей не виконуються, то це є підставою для позбавлення їх батьківських прав.

Александрова Ю. зазначає, що «до кола обставин, що підлягають доказуванню в суді, окрім факту залишення дитини протягом встановленого законом строку, входить факт відсутності прояву по відношенню до дитини батьківського піклування протягом шести місяців та факт відсутності в подібній бездіяльності у батьків поважної причини» [14, с. 116].

Якщо звернутися до постанови Пленуму Верховного Суду України № 3 від 30 березня 2007 року, то ч. 2 п. 16 передбачає, що за наявності наступних обставин буде мати місце ухилення батьками від виконання ними батьківських обов'язків по відношенню до своєї дитини, а саме у разі не піклування про духовний та фізичний розвиток дитини, її навчання та підготовки до дорослого/самостійного життя, у тому числі [11]:

- не забезпечення необхідного харчування;
- не спілкування з дитиною в обсязі, що потрібний їй для нормального самоусвідомлення;
- не забезпечення медичного догляду дитини, її лікування, що негативно відбивається на її фізичному розвитку як необхідної складової виховання;
- не сприяння засвоєнню дитиною загальновизнаних моральних норм;
- не надання їй доступу до культурних/інших духовних цінностей;
- не виявлення інтересу до внутрішнього дитячого світу;
- не створення умов для одержання нею освіти.

Вважаємо, що дійсно за умови виникнення даних обставин, суд вправі позбавити матір/батька батьківських прав.

Хочемо окремо звернути увагу, що законотворець не лише визначив підстави позбавлення батьківських прав, але й наслідки такого позбавлення, які передбачені ст. 166 СК України. Назвемо їх:

1) матір/батько стосовно своєї дитини звільняється від обов'язків стосовно її виховання, втрачаючи будь-які особисті немайнові права на неї;

2) матір/батько не може виступати піклувальником, опікуном чи усиновлювачем;

3) матір/батько перестає бути її законним представником;

4) матір/батько втрачає право на одержання пільг/державну допомогу, що надавалися сім'ї;

5) матір/батько в майбутньому не зможе отримати тих майнових прав, що були пов'язані з її/його батьківством, котрі вона/він могла б мати у випадку втрати працездатності:

- право від дитини на утримання;
- право у разі втрати годувальника на пенсію та відшкодування шкоди;
- право на спадкування;

6) матір/батько втрачає решту прав, що засновані на спорідненості з дитиною [2].

РОЗДІЛ 2. СУДОВИЙ РОЗГЛЯД СПРАВ ПРО ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ

2.1. Реалізація права на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав

Відповідно до ст. 165 СК України «Право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років» [2].

І хоч передбачений законотворцем перелік осіб є вичерпним, проте на практиці трапляються випадки розгляду справ про позбавлення батьківських прав за позовами інших родичів, які керуються при цьому ч. 2 ст. 258 та ч. 2 ст. 262 СК України. Зокрема:

✓ ч. 2 ст. 258 СК України передбачає, що без спеціальних на те повноважень до суду чи до органу опіки та піклування за захистом прав/інтересів малолітніх/неповнолітніх та повнолітніх непрацездатних онуків мають право звернутися дід та баба [2];

✓ ч. 2 ст. 262 СК України передбачає, що без спеціальних на те повноважень до суду чи до органу опіки та піклування за захистом прав/інтересів малолітніх/неповнолітніх та повнолітніх непрацездатних сестри, брата, падчерки чи пасинка мають право звернутися брат, сестра, вітчим та мачуха [2].

Для цього особі, котрі володіє правом на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав, необхідно подати позовну заяву, зразок якої міститься у додатку А.

Для прикладу, наведемо один із випадків судової практики, коли із позовом до суду звернулась мати дитини стосовно позбавлення батька дитини батьківських прав (додаток Б). У позовній заяві позивачка зазначала, що

останній не виконує свої батьківські обов'язки, не цікавиться станом здоров'я своєї доньки, не піклується про її духовний та фізичний розвиток, а відтак зовсім не бере участі в її вихованні. Про доцільність позбавлення батьківських прав надав й висновок орган опіки та піклування [15].

Розглянувши справу, суд першої інстанції виніс заочне рішення, котрим задовольнив вимоги матері/позивачки, проте батько/відповідач оскаржив його до апеляційної інстанції, таким чином, розв'язавши запеклу боротьбу за права бути батьком для своєї доньки. Батько стверджував, що «любить свою доньку, бажає приймати участь у її житті, розвитку та утриманні, однак, останнім часом мав певні обставини, через які не міг бачитись з дочкою, оскільки стосовно нього розглядається кримінальна справа, обирався запобіжний захід – домашній арешт, тримання під вартою» [15].

На перекір словам скаржника, мати переконувала апеляційний суд, що слова першого не містять правди, оскільки він лише прагне знайти виправдання байдужому ставленню до власної дитини, про яку він, за словами матері «згадав» тільки тоді, коли суд першої інстанції позбавив його батьківських прав. Окрім того, скаржник дану обставину збирався використати як пом'якшуючу в кримінальному провадженні, де виступав підсудним, про що й сам визнав.

Була й негативна характеристика зі сторони позивачки, оскільки за її словами скаржник неодноразово був притягнутий до адміністративної відповідальності. Більш того, він має суттєву фінансову заборгованість перед своєю дитиною, оскільки не сплачує аліменти. А тому, суд апеляційної інстанції на підставі цих доводів, залишив рішення суду першої інстанції без змін.

Та батько/скаржник не залишив цю справу й пішов шукати правди до Верховного Суду (надалі – ВС), у якого, до речі, на цю ситуацію був зовсім інший погляд. Як зазначив ВС, «тлумачення п. 2 ч.1 ст.164 СК України дозволяє зробити висновок, що ухилення від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини може бути підставою для позбавлення батьківських прав

лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками» [15].

Про фактори, які розцінюються законодавцем як ухилення батьків від виконання власних батьківських обов'язків, йшлося у попередньому розділі роботи, тому детально на них зупинятися не будемо, а лише звернемо увагу, що їх у сукупності, або кожен окремо, можна трактувати як ухилення виключно тоді, коли наявна умова винної поведінки, в даному випадку, батька та свідомого нехтування ним власними батьківськими обов'язками.

Поруч із тим суд касаційної інстанції наголосив, що позбавлення батьківських прав виступає виключною мірою, котра тягне серйозні правові наслідки за собою як для батька/матері, так й для самої дитини (ст. 166 СК України). Адже, нагадаємо, що допускається позбавлення батьківських прав виключно тоді, коли у кращу сторону поведінку батьків змінити просто неможливо й виключно за наявності у діях батька/матері вини. А у даній ситуації, ВС у поданні апеляційної скарги батьком/скаржником прослідкував інтерес батька до дитини.

Таким чином, рішення ВС для матері дитини було неочікуваним, оскільки суд дійшов до висновку, що законних підстав для позбавлення батьківських прав батька/відповідача немає. Багато юристів до сьогодні не погоджуються із рішенням суду касаційної інстанції, проте факт залишається фактом.

2.2. Склад учасників судового процесу і предмет доказування

Досліджуючи дане питання, що стосується встановлення суб'єктів/учасників, котрі мають брати участь у справах про позбавлення батьківських прав, підтримуємо думку тих науковців, котрі роблять наголос на тому, що, зважаючи на те, що «батьківські права виникають у результаті походження дітей, засвідченого в порядку, передбаченому законом, то і позови про позбавлення цих прав можуть пред'являтися тільки до осіб, указаних як батьків у записі акта про народження дитини» [17, с. 76–77].

Виходячи із ст.ст. 165, 258, 262 СК України, позивачем у справі стосовно позбавлення батьківських прав виступають особи, котрі наділені правом подати позов, іншою стороною виступає той із батьків, котрий не виконує батьківські обов'язки і проти якого подано позов до суду. Дані статті СК України проаналізовано у попередньому розділі роботи, тому не вбачаємо за доцільне розглядати їх знову. Увагу варто зосередити на участі фактичного вихователя у справах про позбавлення батьківських прав, яким виступає особа, в сім'ї якої проживає дитина та стосовно процесуального становища якого в правовій літературі панують різні думки. Одні науковці, до прикладу, вважають, що у випадку пред'явлення позову стосовно передачі дитини на виховання він виступатиме позивачем [17, с. 203].

Якщо проаналізувати ст. 257 та 262 СК України, то стає очевидним, що процесуальне становище фактичного вихователя є аналогічним положенню другого із батьків, який приймає участь у справі за вказівкою суду. Таке положення фактичного вихователя зумовлено тим, що суд при вирішенні питання про позбавлення батьківських прав буде розглядати питання про передачу дитини фактичному вихователю.

Хочемо зупинитися на ст. 18 та 152 СК України, які надають дитині право у разі неналежного виконання її батьками своїх обов'язків відносно неї, всіляко цьому протистояти. Так, ст. 18 СК України зазначає, що «Кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє

звернення до суду за захистом свого права або інтересу» [2]. Ст. 152 СК України підсилює попередню статтю та доповнює її наступними положеннями: «Дитина має право противитися неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї. Дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій. Дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду, якщо вона досягла чотирнадцяти років» [2].

Звідси стає очевидним, що українське сімейне законодавство робить акцент на тому, що дитина виступає в юридичній науці не лише як об'єкт, але й як суб'єкт виховання. Таким чином, дитина, досягнувши чотирнадцятирічного віку, може захистити себе сама від батьків, які належним чином не виконують батьківських обов'язків або ж допускають зловживання батьківськими правами.

Матір/батько, стосовно якої/якого стоїть питання щодо позбавлення батьківських прав, відповідно виступає відповідачем по справі. Беручи до уваги той факт, що справа про позбавлення батьківських прав виступає справою позовного провадження, вона має розглядатися за загальними правилами підсудності, а саме за місцем проживання/зареєстрованим місцем перебування відповідача [16], про що йтиметься далі у роботі.

Що ж стосується предмету доказування у даній категорії справ, то, як зазначає Сова Ю. О., в процесі розгляду справи він може змінюватися. А тому дуже важливо правильно визначити коло фактів, що необхідно встановити для вирішення справи по суті, оскільки це дає можливість зосередитися на обставинах, що мають правове значення, й дозволяють винести обґрунтоване та об'єктивне рішення [19, с. 262].

Юрист Лях В. підкреслює, що перед тим як звернутися до суду першої інстанції із цим складним позовом, варто максимально зібрати докази та обґрунтування позовних вимог. Лише ретельно готуючись, можна розраховувати на позитивне вирішення справи. До таких документів належать:

- документи позивача: копія паспорта/ID-паспорта й ідентифікаційного коду;
- копія свідоцтва, що підтверджує укладення/розірвання шлюбу;
- копія свідоцтва про народження дитини;
- висновок органу опіки та піклування про доцільність позбавити матір/батька батьківських прав;
- акт обстеження житлових/побутових умов за адресою, де дитина проживає;
- характеристика матері/батька з місця роботи/проживання;
- характеристика з дитячого садочку/місця навчання дитини із конкретизацією факту участі матері/батька у її вихованні;
- якщо на відповідача були раніше покладені зобов'язання сплачувати аліменти, то повинно обов'язково бути рішення суду про призначення їх стягнення;
- відомості із виконавчої служби про наявність/відсутність боргу за аліментними виплатами;
- відомості із правоохоронних органів про факти жорстокого поводження з неповнолітнім/іншим членом сім'ї;
- у разі, якщо відповідач раніше засуджувався за неналежне виконання батьківських обов'язків, нанесення дитині побоїв чи за ухилення від сплати аліментів, то обов'язково має бути вирок суду;
- якщо відповідач хворіє на наркоманію, алкоголізм, то довідка з наркологічного лікувального закладу;
- після бесіди з дитиною висновок психолога;
- свідчення/пояснення;
- аудіо-, фото-/відеофайли;
- квитанція про оплату судового збору [20].

Таким чином, усі вище зазначені документи відіграють важливу роль у процесі позбавлення матері/батька батьківських прав, оскільки служать доказовою базою певних фактів та подій.

2.3. Процесуальні особливості розгляду і судових рішень у справах про позбавлення батьківських прав

Справи про позбавлення батьківських прав та їх процесуальний порядок вчиняються за загальними правилами національного цивільного судочинства згідно положень Глави 6 Розділу III Цивільного процесуального кодексу України (надалі – ЦПК України), враховуючи звісно особливості, які зумовлені правовою природою досліджуваної категорії справ.

Розгляд справи у судовому засіданні регламентується ст. 211 ЦПК України, відповідно до якої він відбувається в судовому засіданні із обов'язковим повідомленням його час, місце й дату осіб, котрі задіяні у справі [18]. Як й будь-який інший розгляд цивільної справи, розгляд стосовно позбавлення батьківських прав складається із наступних процесуальних стадій/частин:

- 1) підготовча частина;
- 2) розгляд справи по суті;
- 3) судові дебати;
- 4) ухвалення з наступним оголошенням судового рішення.

Отже, під час підготовчої частини перевіряються реальні умови, наявність котрих потрібна для розгляду справи та вирішення її по суті. Дії, котрі проводяться на цьому етапі законодавець регламентує ст.ст. 211–226 ЦПК України.

Головуючий в призначений день, час та місце для розгляду справи про позбавлення батьківських прав, відкривши судове засідання й оголосивши справу, яка буде розглядатися, встановлює особи тих, хто з'явився до зали судового засідання, а також обов'язково перевіряє повноваження представника. Відповідно до ч. 1 ст. 34 ЦПК України, справи про позбавлення батьківських прав, розглядаються суддею одноособово, який одночасно й виступає головуючим, ддіючи від імені суду загалом.

Відповідно до ст. 219 ЦПК України «Свідки видаляються із зали судового засідання у відведені для цього приміщення без можливості ознайомлення з ходом судового засідання» [18]. Далі суддя/головуючий з'ясовує чи учасники справи обізнані зі своїми правами/обов'язками, що регламентується ст. 43 ЦПК України.

Керуючись ст. 222 ЦПК України «Головуючий з'ясовує, чи мають учасники справи заяви чи клопотання, пов'язані з розглядом справи, які не були заявлені з поважних причин у підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом, та вирішує їх після заслуховування думки інших присутніх у судовому засіданні учасників справи» [18].

Хочемо зауважити, що чинний ЦПК України будь-яких спеціальних приписів стосовно особистої обов'язкової участі відповідача у розгляді даної категорії справ не містить [21]. Тож вирішуючи питання про його неявку, слід звернути увагу на те, чи був він належно повідомленим. І тут заслуговує на увагу ст. 128 ЦПК України, а саме п. 11, який зазначає, що «Відповідач, третя особа, свідок, зареєстроване місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме, а також заінтересована особа у справах про видачу обмежувального припису викликаються до суду через оголошення на офіційному веб-сайті судової влади України, яке повинно бути розміщене не пізніше ніж за десять днів, а у разі розгляду справи про видачу обмежувального припису – не пізніше 24 годин до дати відповідного судового засідання. З опублікуванням оголошення про виклик особа вважається повідомленою про дату, час і місце розгляду справи» [18].

Фактичні обставини справи аналізуються й досліджуються під час розгляду справи по суті. Саме тоді й простежується змагальність й рівноправність сторін.

Справи про позбавлення батьківських прав наділені певними особливостями, для прикладу, в даній категорії справ підставою для закриття провадження у справі не може служити мирова угода між позивачем та відповідачем, яка є характерною для інших категорій цивільних справ. Проте,

відповідно до ч. 4 ст. 206 ЦПК України «У разі визнання відповідачем позову суд за наявності для того законних підстав ухвалює рішення про задоволення позову» [18].

Дослідження доказів (письмових/речових), демонстрація відеозапису/відтворення звукозапису, при розгляді даної категорії справ відбувається за правилами § 3 Глави 6 розділу III ЦПК України. При цьому жоден доказ для суду наперед установленого значення ніякого не має (ст. 89 ЦПК України).

Важливою складовою судового розгляду виступають судові дебати, які являють собою промову з метою переконання суду у правильності саме своєї позиції по справі про позбавлення батьківських прав. Важливим фактом у таких промовах виступає посилення особою тільки на докази та обставини, котрі досліджуються під час судового розгляду справи. Тобто, виходити за межі таких доказів не можна. Законодавець не визначає тривалості судових дебатів, а тому й суд не вправі обмежувати виступи учасників справи певним часовим обмеженням. Проте, у разі, коли промовець виходить за межі справи або ж повторюється, головуючий суддя може його зупинити.

У судових дебатах при розгляді справ про позбавлення батьківських прав першим надається слово позивачеві/його представникові, після того – відповідачеві/його представнику. Після сторін виступають третя особа, котра заявила самостійні вимоги/її представник. В обов'язковому порядку в якості третьої особи до розгляду даної категорії справ долучається орган опіки та піклування, який володіє важливою підставою для позбавлення батьківських прав – його висновком, який робиться на підставі його засідання відносно доцільності/недоцільності позбавлення батьківських прав. Відмітимо, що при наявності такого висновку, суди/суддя, як правило, виносить рішення з задоволенням позовних вимог [21].

Справа по суті/судовий розгляд закінчується ухваленням рішення суду іменем України, яке ухвалюється негайно після його закінчення.

Особливу увагу хочемо звернути на те, що має свої труднощі й виконання рішень стосовно даної категорії справ. Перш за все, вони можуть зумовлюватися переляканим станом дитини, котра всього боїться, більш того, підкоряється батькам, що далі продовжують її цькувати.

Окрім того, позбавлені батьківських прав матір/батько досить часто за будь-яку ціну прагнуть утримати при собі власних дітей, сховавши їх. А тому виконання судового рішення по цих справах досить часто носить чітко виражений примусовий характер.

Аби уникнути виникнення такої обстановки, котра викликає негативні емоції у дитини та травмує її, не буде зайвим заздалегідь підготуватися до виконання судового рішення, зорієнтувавшись наперед на ту форму устрою, що буде обрана у даному. Якщо йтиметься про направлення дитини у дитячий будинок, то слід підготувати необхідну документацію. Коли ж дитина хворіє й потребує термінового лікування, то в медичну установу до тимчасового устрою підключаються ще й медичні працівники. Таким чином, успіх виконання судового рішення за результатом розгляду справи про позбавлення батьківських прав багато в чому залежить безпосередньо від якості підготовчої роботи.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ РОЗГЛЯДУ СУДАМИ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ПРО ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Дослідження даного питання вбачається за доцільне розпочати із своєрідного підсумку двох попередніх розділів роботи, структурувавши його у вигляді таблиці 1, оскільки він безпосередньо стосується даного розділу роботи.

Табл. 1. Справи про позбавлення батьківських прав

Правові норми, що підлягають застосуванню при вирішенні справ	<ul style="list-style-type: none"> ✓ статті 164-170 СК України ✓ Закон України «Про охорону дитинства» ✓ Закон України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» ✓ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» ✓ Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю»
Судова практика	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав: постанова Пленуму Верховного Суду України №3 від 30.03.2007р.; ✓ узагальнення практики розгляду судами цивільних справ про усиновлення дітей, позбавлення батьківських прав, встановлення опіки та піклування над дітьми від 01.01.2009 (Київський апеляційний суд)
Підсудність	позови до фізичної особи пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування, якщо інше не передбачено законом (ч. 1 ст. 27 ЦПК України)
Позивач	<ol style="list-style-type: none"> 1) один із батьків; 2) опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина; 3) заклад охорони здоров'я або навчальний заклад, в якому вона перебуває; 4) орган опіки і піклування; 5) прокурор; 6) сама дитина, яка досягла 14 років (ст. 165 СК України)

Продовж. табл. 1

Відповідач	мати, батько дитини/дітей
Предмет доказування	<p>✓ наявність підстав позбавлення батьківських прав. Згідно з ч.1 ст.164 СК, мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він:</p> <p>1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;</p> <p>2) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;</p> <p>3) жорстоко поведуться з дитиною;</p> <p>4) є хронічними алкоголіками або наркоманами;</p> <p>5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;</p> <p>6) засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини;</p> <p>✓ винна поведінка батьків</p>
Приблизний перелік необхідних доказів	<p>✓ свідоцтва про народження дітей;</p> <p>✓ акти обстежень умов життя дітей;</p> <p>✓ висновки органів опіки і піклування;</p> <p>✓ захисні приписи служби дільничних інспекторів поліції та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї;</p> <p>✓ протоколи поліції, копії вироків суду, постанови слідчих органів;</p> <p>✓ характеристики на батьків;</p> <p>✓ довідки медичних закладів про те, що батьки страждають хронічним алкоголізмом або наркоманією.</p>

Кучеренко О. відмічає, що «правовим наслідком позбавлення особи батьківських прав є припинення сімейних правовідносин між нею й дитиною» [22, с. 130].

Що ж стосується розгляду судами даної категорії справ, то з одного боку позбавлення батьківських прав виступає засобом захисту прав дитини/дітей, а з

іншого – заходом впливу на матір/батька, які неналежно виконували свої батьківські обов'язки відносно них/неї.

Як ми з'ясували, ці справи виступають справами позовного провадження, а тому дана категорія справ розглядається за загальними правилами підсудності за місцем проживання відповідача чи одного з них (позов подається до обох батьків).

Було встановлено, що суд/суддя при прийнятті позовної заяви (додаток А) повинен правильно визначити круг осіб та органів, котрі вправі заявляти вимоги про позбавлення батьківських прав (ст.ст. 165, 258, 262 СК України).

Багато питань при зверненні до суду одного із батьків із досліджуванім позовом виникає з приводу додержання судами терміну розгляду такої справи, адже керуючись ст. 2 ЦПК України «Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави» [18].

Звідси стає очевидним, що захист прав фізичних/юридичних осіб, окрім вище окресленого завдання, забезпечується ще й своєчасністю розгляду кожної цивільної справи.

Ч.1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини передбачає, що «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру» [22].

Ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» гласить: «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права» [23].

Якщо звернутися до практики Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ), то стає очевидним, що даний незалежний судовий орган теж вважає, що всі справи мають розглядатися упродовж «розумного строку», у який він включає:

- поведінку заявника;
- поведінку суду;
- складність справи;
- важливість справи для заявника.

У судовій практиці та правовій доктрині ще одним наріжним каменем при розгляді справ про позбавлення батьківських прав виступає вирішення судом питання стосовно можливості виселення з приміщення, в якому матір/батько проживав із дитиною, якщо суд позбавив її/його батьківських прав.

Ч. 1 ст. 167 СК України передбачає положення, що «Якщо дитина проживала з тим із батьків, хто позбавлений батьківських прав, суд вирішує питання про можливість їхнього подальшого проживання в одному житловому приміщенні» [2]. Дану проблему стосовно можливого виселення матері/батька дитини, Семиполец В. В. розглядає у двох аспектах:

«1) можливість виселення такого відповідача в разі наявності відповідної вимоги позивача, заявленої з вимогою про позбавлення батьківських прав;

2) можливість вирішення судом питання щодо виселення того з батьків, хто позбавлений батьківських прав, з житлового приміщення, в якому він проживає з дитиною, за власною ініціативою, тобто коли така вимога не заявлена позивачем» [24, с. 79].

Питання за ініціативою суду можливості ухвалити рішення стосовно виселення з житлового приміщення того із батьків, хто був позбавлений батьківських прав (матір/батько) та у якому він проживає разом зі своєю дитиною, вважаємо неможливим, адже суд за власною ініціативою не вправі постановляти такі рішення до тієї пори, поки зацікавленою особою поки не буде пред'явлено позову про виселення іншого з подружжя/колишнього подружжя чи примусовий поділ/обмін житла.

Здійснивши аналіз позбавлення батьківських прав, ми дійшли висновку, що у випадку подання до суду такого позову одним із батьків (матір'ю/батьком), для одержання судом висновку органу опіки та піклування про доцільність/недоцільність такого позбавлення особи батьківських прав,

котрий своєю чергою являється обов'язковим доказом для даної категорії справ, проходить приблизно біля чотирьох місяців з часу його витребування судом з відповідного органу, що виступає значно більшим терміном/строком, ніж той, що встановлений ЦПК України для розгляду судом цивільних справ, а це має наслідком порушення розумності строків розгляду даної категорії цивільних справ. У зв'язку з цим, вбачаємо за доцільне врегулювати законотворцю дане питання належним чином, аби схожі ситуації не призводили до порушення термінів розгляду цивільної справи, у тому числі й про позбавлення батьківських прав.

ВИСНОВКИ

Дослідивши дуже актуальну тему сьогодення, вбачається за доцільне зробити наступні висновки:

1. За будь-яке винне невиконання батьківського обов'язку, що суворо охороняється сімейним та іншим національним законодавством, позбавлення батьківських прав виступає надзвичайним заходом і одночасно найвищою сімейно-правовою мірою відповідальності, котре одночасно виступає і способом захисту дитячих прав, прав одного з батьків, у разі невиконання батьківських обов'язків зі сторони другого із батьків.

2. Превентивний характер, який носить позбавлення батьківських прав, своєю чергою, надає батькам можливість переосмислити відносини зі своїми дітьми, й задля збереження повноцінної сім'ї, стати все ж таки на шлях виправлення.

3. Використавши судову практику ВС, з'ясували, що даний судовий орган робить наголос на тому, що позбавлення батьківських прав виступає виключною мірою, котра тягне серйозні правові наслідки за собою як для батька/матері, так й для самої дитини (ст. 166 СК України). Адже, нагадаємо, що допускається позбавлення батьківських прав виключно тоді, коли у кращу сторону поведінку батьків змінити просто неможливо й виключно за наявності у діях батька/матері вини.

4. Українське сімейне законодавство робить акцент на тому, що дитина виступає в юридичній науці не лише як об'єкт, але й як суб'єкт виховання. Таким чином, дитина, досягнувши чотирнадцятирічного віку, може захистити себе сама від батьків, які належним чином не виконують батьківських обов'язків або ж допускають зловживання батьківськими правами.

5. У судовій практиці та правовій доктрині ще одним наріжним каменем при розгляді справ про позбавлення батьківських прав виступає вирішення судом питання стосовно можливості виселення з приміщення, в якому

матір'/батько проживав із дитиною, якщо суд позбавив її/його батьківських прав.

6. Здійснивши аналіз позбавлення батьківських прав, ми дійшли висновку, що у випадку подання до суду такого позову одним із батьків (матір'ю/батьком), для одержання судом висновку органу опіки та піклування про доцільність/недоцільність такого позбавлення особи батьківських прав, котрий своєю чергою являється обов'язковим доказом для даної категорії справ, проходить приблизно біля чотирьох місяців з часу його витребування судом з відповідного органу, що виступає значно більшим терміном/строком, ніж той, що встановлений ЦПК України для розгляду судом аналогічних цивільних справ, а це має наслідком порушення розумності строків розгляду даної категорії цивільних справ. У зв'язку з цим, вбачаємо за доцільне врегулювати законотворцю дане питання належним чином, аби схожі ситуації не призводили до порушення термінів розгляду цивільної справи, у тому числі й про позбавлення батьківських прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 02.04.2022).
2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2002, № 21-22, ст. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#top> (дата звернення: 02.04.2022).
3. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 30, ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#top> (дата звернення: 02.04.2022).
4. Права дитини від витоків до сьогодення. URL: <http://zolorayon.gov.ua/> (дата звернення: 02.04.2022).
5. Слома В. Позбавлення батьківських прав за законодавством України. *Актуальні проблеми правознавства. Цивільне право і цивільний процес. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Господарське право. Господарсько-процесуальне право*. 2016. Випуск 4 (8). С. 78–80. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/18281/1/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D0%B0%20%D0%92..pdf> (дата звернення: 02.04.2022).
6. Декларація прав дитини : прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 02.04.2022).
7. Лапчевська О. Застосування до батьків санкцій сімейно-правової відповідальності: теоретичний аспект. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 256–262. URL: <http://nbuv.gov.ua> (дата звернення: 02.04.2022).

8. Красицька Л. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : дис. ... доктора юрид. н. Вінниця, 2015. 496 с. URL: <http://www.ap.gp.gov.ua> (дата звернення: 07.04.2022).
9. Романко К., Менджул М. Питання правової регламентації позбавлення батьківських прав як крайньої міри відповідальності батьків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Т. 2. С. 58–61. Сер. «Право». Випуск 32. URL: <http://dspace.uzhnu.edu.ua> (дата звернення: 07.04.2022).
10. Маковецька В. Способи захисту права на належне батьківське виховання малолітніх осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 35–41. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/8/7.pdf> (дата звернення: 07.04.2022).
11. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав : постанова Пленуму Верховного Суду України 30.03.2007 № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07#Text> (дата звернення: 07.04.2022).
12. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 5, ст. 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#top> (дата звернення: 07.04.2022).
13. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 07.04.2022).
14. Александрова Ю. Щодо визначення предмета доказування та кола доказів у справах про позбавлення батьківських прав. URL: <http://www.nbu.gov.ua> (дата звернення: 07.04.2022).
15. Петльована А. М. Позбавлення батьківських прав – крайня міра (ВС/КІС по справі №753/2025/19 від 06.05.2020 р.). *Юридичний Інтернет-ресурс*

ПРОТОКОЛ.

26.02.2021.

URL:

[https://protocol.ua/ua/pozbavlennya_batkivskih_prav_kraynya_mira_\(vs_ktss_po_spravi_753_2025_19_vid_06_05_2020_r_\)](https://protocol.ua/ua/pozbavlennya_batkivskih_prav_kraynya_mira_(vs_ktss_po_spravi_753_2025_19_vid_06_05_2020_r_)) (дата звернення: 07.04.2022).

16. Лапчевська О. Ф. Процесуальні особливості розгляду справ про позбавлення батьківських прав. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. № 3. 2013. С. 75–82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2013_3_11 (дата звернення: 16.04.2022).
17. Логвінова М.В. Особливості процедури позбавлення батьківських прав. *Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні: Матеріали VI Регіональної міжвузівської наукової конференції молодих вчених та аспірантів* (22 квітня 2015 р.). Івано-Франківськ: Плай, 2015. С. 202–207.
18. Цивільний процесуальний кодекс України 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 40–41, 42, ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 16.04.2022).
19. Сова Ю. О. Особливості предмету доказування у справах про позбавлення батьківських прав. С. 260–262. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/1269/2/%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20260-262.pdf> (дата звернення: 16.04.2022).
20. Лях В. Позбавлення батьківських прав: особливості процедури. *Громадська спілка «Мережа правового розвитку»*. URL: <https://ldn.org.ua/consultations/pozbavlennia-bat-kivs-kykh-prav-osoblyvosti-protsedury/> (дата звернення: 16.04.2022).
21. Позбавлення батьківських прав можливе лише за місцем проживання позивача. URL: <http://spektor.ua/uk/article/lishenie-roditelyskih-prav-po-mestu-zhitelystva-isttsa/> (дата звернення: 29.04.2022).
22. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод : ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 03.05.2022).

23. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 3 лютого 2006 року № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2006, № 30, ст. 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#top> (дата звернення: 03.05.2022).
24. Семиполец В. В. Судовий розгляд справ про позбавлення батьківських прав. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Випуск 3. С. 69–80. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/3_2017/9.pdf (дата звернення: 03.05.2022).

ДОДАТКИ

Додаток А

www.lawportal.com.ua

До _____
(назва і адреса суду)ПОЗИВАЧ: _____, _____ року народження
(ПІБ)

(адреса, засоби зв'язку)

ВІДПОВІДАЧ: _____, _____ року народження
(ПІБ)

(адреса, засоби зв'язку)

ТРЕТЯ ОСОБА: Служба у справах дітей _____ міської ради
_____ області
(адреса, засоби зв'язку)

Позовна заява про позбавлення батьківських прав

_____ року я уклала шлюб з відповідачем, який був зареєстрований у відділі реєстрації актів громадянського стану _____ районного управління юстиції м. _____.
актовий запис № _____ від _____ р. Шлюб між нами було розірвано _____ р.

Від спільного подружнього життя маємо неповнолітню дитину _____,
_____ року народження, яка проживає разом зі мною на підставі _____.

З моменту розлучення відповідач проживає окремо, за цей час з дитиною бачився лише один раз. Участь у вихованні та догляді за дитиною не бере, її фізичним, духовним та моральним розвитком не займається. Матеріальної допомоги не надає, хоча за рішенням суду повинен сплачувати аліменти. Загальна сума заборгованості по сплаті аліментів станом на ____ р. складає _____ гривень.

Характеризувати відповідача як людину, описати його моральні якості, образ життя, взаємовідносини з дитиною та позивачем. Привести докази вищезазначеного. Навести норми українського та міжнародного законодавства щодо прав дитини та обов'язків батьків.

На підставі викладеного, керуючись ст. ст. 150, 157, 164, 165, 166 СК, ст. ст. 3, 118, 119 ЦПК, Постановою ПВСУ № 3 від 30 березня 2007 р. «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав»,

Прошу:

Позбавити відповідача батьківських прав відносно неповнолітньої дитини, _____, _____ р. н.

Додатки:

- копія паспорту позивача;
- копія рішення суду про розлучення;
- копія свідоцтва про народження дитини;
- копії квитанцій про сплату судового збору;
- акт обстеження умов проживання дитини;
- копія позовної заяви та додатків для відповідача.

Дата

Підпис

**Постанова
Іменем України
06 травня 2020 року
м. Київ
справа № 753/2025/19
провадження № 61-1344св20**

Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду:

головуючого - Червинської М. Є.,
суддів: Бурлакова С. Ю. (суддя-доповідач), Зайцева А. Ю., Коротенка Є. В., Коротуна В. М.,

учасники справи:

позивач - ОСОБА_1 ,

відповідач - ОСОБА_2 ,

третя особа - Орган опіки та піклування Броварської міської ради Київської області,
розглянув в порядку спрощеного позовного провадження касаційну скаргу ОСОБА_2 на заочне рішення Дарницького районного суду м. Києва від 11 липня 2019 року у складі головуєчого судді Лужецької О. Р. та постанову Київського апеляційного суду від 19 грудня 2019 року у складі колегії суддів: Іванової І. В., Матвієнко Ю. О., Мельника Я. С.,

ВСТАНОВИВ:

1. Описова частина

Короткий зміст позовних вимог

У січні 2019 року ОСОБА_1 звернулася до суду з позовом до ОСОБА_2 , третя особа - Органі опіки та піклування Броварської міської ради Київської області, про позбавлення батьківських прав.

На обґрунтування позовних вимог зазначала, що вони з відповідачем ОСОБА_2 є батьками малолітньої ОСОБА_3 , ІНФОРМАЦІЯ_1 . Певний час вони проживали однією сім'єю без реєстрації шлюбу, однак після народження дитини відповідач залишив сім'ю. На час звернення

з цим позовом малолітня донька проживає разом з нею та перебуває на повному її утриманні. Відповідач свої батьківські обов'язки не виконує, про стан здоров'я, фізичний, духовний та моральний розвиток своєї доньки не піклується, участі у її вихованні та утриманні не приймає.

З урахуванням викладеного, ОСОБА_1 просила позбавити ОСОБА_2 батьківських прав відносно доньки ОСОБА_3 , ІНФОРМАЦІЯ_1 .

Короткий зміст рішення суду першої інстанції

Заочним рішенням Дарницького районного суду м. Києва від 11 липня 2019 року позов задоволено. Позбавлено ОСОБА_2 батьківських прав відносно доньки ОСОБА_3 , ІНФОРМАЦІЯ_1.

Рішення суду першої інстанції мотивоване тим, що відповідач протягом тривалого часу не приділяє належної уваги розвитку своєї доньки та свідомо ухиляється від виконання своїх обов'язків, пов'язаних із вихованням доньки, не піклується про її фізичний і духовний розвиток, навчання, підготовку до самостійного життя, не спілкується з донькою в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення, та не створює умов для отримання належної освіти, матеріально не забезпечує, натомість матір'ю дитини створено усі необхідні умови для розвитку та виховання доньки.

Короткий зміст рішення суду апеляційної інстанції

Постановою Київського апеляційного суду від 19 грудня 2019 року апеляційну скаргу ОСОБА_2 залишено без задоволення, заочне рішення Дарницького районного суду м. Києва від 11 липня 2019 року залишено без змін.

Залишаючи рішення суду першої інстанції без змін, суд апеляційної інстанції погодився з висновками суду першої інстанції, який всебічно та повно з'ясував дійсні обставини справи, перевінив доводи та заперечення сторін, дослідив надані сторонами докази, унаслідок чого ухвалив законне і обґрунтоване рішення про задоволення позовних вимог.

Аргументи учасників справи

Короткий зміст вимог та доводи касаційної скарги

У січні 2010 року ОСОБА_2 подав до Верховного Суду касаційну скаргу, у якій, посилаючись на порушення судами норм процесуального права та неправильне застосування норм матеріального права, просить заочне рішення Дарницького районного суду м. Києва від 11 липня 2019 року й постанову Київського апеляційного суду від 19 грудня 2019 року скасувати та ухвалити нове рішення у справі про відмову в задоволенні позову ОСОБА_1.

Касаційна скарга мотивована тим, що поза увагою суду першої та апеляційної інстанцій залишилося те, що відповідач останнім часом був позбавлений можливості часто бачитися з донькою, проте він любить її та бажає приймати активну участь у її житті, розвитку та утриманні. Позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, а суди, не з'ясувавши належним чином ставлення батька до дитини, не розглянувши можливості застосування попередження про зміну ставлення його до виховання доньки та покладення на орган опіки та піклування контролю за виконанням ним батьківських обов'язків, застосували саме такий крайній захід.

Крім того, саме позивач створила конфлікту ситуацію та перешкоджає батьку, діду та бабі бачитися з дитиною, що також свідчить про те, що відповідач не втрачав інтерес до доньки.

Короткий зміст відзиву (заперечень) на касаційну скаргу

У поданому 07 лютого 2020 року відзиві ОСОБА_1 просить касаційну скаргу відповідача залишити без задоволення, а оскаржувані судові рішення - без змін, посилаючись на те, що доводи касаційної скарги є необґрунтованими, зводяться до переліку тих же обставин, якими обґрунтовувалася апеляційна скарга, та до переоцінки доказів на стадії касаційного розгляду скарги.

В обґрунтування своєї позиції також зазначає, що суди попередніх інстанцій правильно встановили, що відповідач не піклується ні про здоров'я дитини, ні про її фізичний, духовний, моральний розвиток, її навчання; не приймає жодної участі у створенні для дитини належних умов для розвитку її природних здібностей; не проявляє щодо неї турботи; не цікавиться нею; не приймає жодної участі у її житті. Такого ставлення до доньки відповідач не змінив за час розгляду цієї справи. Є безпідставним твердження відповідача

про те, що складні життєві обставини перешкоджали йому бачитися з дитиною, оскільки період його переховування, розшуку та застосування до нього запобіжних заходів у кримінальній справі свідчать про протиправність поведінки останнього, та не можуть бути поважними причинами, які виправдовують його нехтування дитиною.

Орган опіки та піклування Броварської міської ради Київської області у поданому 13 лютого 2020 року відзиві просить касаційну скаргу залишити без задоволення, а заочне рішення Дарницького районного суду м. Києва від 11 липня 2019 року та постанову Київського апеляційного суду від 19 грудня 2019 року залишити без змін.

Відзив мотивовано тим, що при ухваленні оскаржуваних судових рішень судами першої та апеляційної інстанцій не було порушено норм процесуального права та правильно застосовано норми матеріального права, які відповідають саме предмету спору, а відповідачем не надано жодного належного доказу на підтвердження його участі у вихованні доньки.

Рух справи в суді касаційної інстанції

Ухвалою Верховного Суду від 21 січня 2020 року відкрито касаційне провадження у цій справі за касаційною скаргою ОСОБА_2 та витребувано її матеріали із суду першої інстанції.

Ухвалою Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 18 березня 2020 року справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа - Орган опіки і піклування Броварської міської ради, про позбавлення батьківських прав призначено до судового розгляду в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи у складі колегії із п'яти суддів.

Фактичні обставини справи, встановлені судами

Судами встановлено, що сторони у зареєстрованому шлюбі не перебували.

Згідно зі свідоцтвом про народження серії НОМЕР_1, виданим 29 липня 2010 року відділом реєстрації актів цивільного стану Оболонського районного управління юстиції у м. Києві, ІНФОРМАЦІЯ_2 народилася ОСОБА_3, батьком якої є відповідач ОСОБА_2, матір'ю - позивач ОСОБА_1

Малолітня ОСОБА_3 проживає разом із матір'ю у квартирі АДРЕСА_1.

Відповідно до висновку органу опіки та піклування в особі виконавчого комітету Броварської міської ради Київської області від 11 грудня 2018 року № 1-18/1215 про доцільність позбавлення батьківських прав ОСОБА_2 відносно малолітньої доньки ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1, встановлено, що у 2010 році ОСОБА_2 залишив сім'ю, жодного разу школу не відвідував, на батьківських зборах присутній не був, не приймає участі у вихованні доньки. Під час співбесіди з малолітньою, остання розповіла, що проживає разом з мамою та старшим братом, батька давно не бачила, в гості до неї він не приходить, не телефонує, останній раз бачила батька протягом 10 хвили, коли вони з мамою випадково його зустріли у м. Києві, він пообіцяв приїхати в гості, але так і не приїхав.

Відповідно до довідки Дарницького районного відділу державної виконавчої служби м. Києва від 06 вересня 2019 року № 40431023, на примусовому виконання у відділі перебуває виконавчий лист № 361/593/19, виданий 07 березня 2019 року Броварським міськрайонним судом Київської області про стягнення з ОСОБА_2 на користь ОСОБА_1 аліментів на утримання доньки. Борг станом на 01 вересня 2019 року складає 20 060,97 грн.

2. Мотивувальна частина

Позиція Верховного Суду

08 лютого 2020 року набрав чинності [Закон України від 15 січня 2020 року № 460-IX «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ»](#).

Частиною другою розділу II Прикінцевих та перехідних положень Закону України від 15 січня 2020 року № 460-IX «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ» встановлено, що касаційні скарги на судові рішення, які подані і розгляд яких не закінчено до набрання чинності цим Законом, розглядаються в порядку, що діяв до набрання чинності цим Законом. За таких обставин розгляд касаційної скарги ОСОБА_2 на заочне рішення Дарницького районного суду м. Києва від 11 липня 2019 року та постанову

Київського апеляційного суду від 19 грудня 2019 року Верховний Суд здійснює за правилами [ЦПК України](#) в редакції [Закону від 03 жовтня 2017 року № 2147-VIII](#), що діяла до 08 лютого 2020 року.

Частинами першою та другою [статті 400 ЦПК України](#) визначено, що під час розгляду справи в касаційному порядку суд перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими. Суд касаційної інстанції перевіряє законність судових рішень лише в межах позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції. Суд не обмежений доводами та вимогами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права.

Згідно з положеннями частини другої [статті 389 ЦПК України](#) підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Судове рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим (частина перша [статті 263 ЦПК України](#)).

Вивчивши матеріали справи, перевіrivши доводи касаційної скарги ОСОБА_2, Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду дійшов висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню з огляду на таке.

Мотиви, з яких виходить Верховний Суд, та застосовані норми права

Підстави позбавлення батьківських прав передбачені частиною першою [статті 164 СК України](#). Зокрема, пунктом 2 частини першої [статті 164 СК України](#) визначено, що мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини.

Тлумачення пункту 2 частини першої [статті 164 СК України](#) дозволяє зробити висновок, що ухилення від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини може бути підставою для позбавлення батьківських прав лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

Ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони

не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загально визнаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти. Зазначені фактори, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

Позбавлення батьківських прав є виключною мірою, яка тягне за собою серйозні правові наслідки як для батька (матері), так і для дитини ([стаття 166 СК України](#)).

Статтею 9 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованої [постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року № 789-XII](#) передбачено, що держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прямі контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини.

Зважаючи на те, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, суд може у виняткових випадках при доведеності винної поведінки когось із батьків або їх обох з урахуванням її характеру, особи батька і матері, а також інших конкретних обставин справи відмовити в задоволенні позову про позбавлення цих прав. Таким чином, позбавлення батьківських прав допускається лише тоді, коли змінити поведінку батьків у кращу сторону неможливо, і лише при наявності вини у діях батьків. Питання сімейних відносин має ґрунтуватися на оцінці особистості заявника та його поведінці. Факт заперечення заявником проти позову про позбавлення його батьківських прав, подання відповідачем апеляційної скарги свідчить про його інтерес до дитини.

Ухвалюючи рішення про позбавлення відповідача батьківських прав, суди попередніх інстанцій не врахували, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, необхідність застосування якого за обставинами цієї справи не доведено; належних та допустимих доказів ухилення ОСОБА_2 від виконання своїх батьківських обов'язків, які б могли бути законною підставою для позбавлення його батьківських прав відносно доньки, позивачем не надано. Відповідно до частини четвертої [статті 263 ЦПК України](#) при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках Верховного Суду.

За обставин недоведеності свідомого нехтування відповідачем своїми батьківськими обов'язками, а також враховуючи те, що батько дитини проти позбавлення батьківських прав заперечує, суди попередніх інстанцій дійшли помилкового висновку про наявність правових підстав для позбавлення його батьківських прав.

Висновок органу опіки та піклування виконавчого комітету Броварської міської ради Київської області щодо доцільності позбавлення відповідача батьківських прав відносно малолітньої доньки ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1, від 11 грудня 2018 року № 1-18/1215 не є обов'язковим для суду (частини п'ять, шість [статті 19 СК України](#)), такий висновок є доказом у справі, який підлягає дослідженню та оцінці судом.

З урахуванням наведеного, висновки судів попередніх інстанцій про те, що зазначені позивачем обставини свідчать про умисне ухилення відповідача від виконання батьківських обов'язків та є підставою для позбавлення його батьківських обов'язків відносно дочки є помилковими.

Висновки за результатами розгляду касаційної скарги

Відповідно до [статті 412 ЦПК України](#) підставами для скасування судових рішень повністю або частково і ухвалення нового рішення у відповідній частині або зміни рішення є неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права.

Оскільки суди неправильно застосували норми матеріального права і ухвалення нового судового рішення не потребує встановлення фактичних обставин справи, ухвалені судові рішення судів попередніх інстанцій про позбавлення відповідача батьківських прав підлягають скасуванню з прийняттям нової постанови про відмову в позові.

Щодо судових витрат

Відповідно до підпунктів «б», «в» пункту 4 частини першої [статті 416 ЦПК України](#) суд касаційної інстанції повинен вирішити питання про новий розподіл судових витрат, понесених у зв'язку із розглядом справи у суді першої інстанції та апеляційної інстанції, - у разі скасування рішення та ухвалення нового рішення або зміни рішення; а також вирішити питання про розподіл судових витрат, понесених у зв'язку з переглядом справи у суді касаційної інстанції.

Оскільки за результатами розгляду касаційної інстанції ОСОБА_2 скасовано ухвалені у справі судові рішення судів попередніх інстанцій та прийнято нову постанову про відмову в задоволенні позову, то понесені відповідачем судові витрати у зв'язку із розглядом справи у суді апеляційної та касаційної інстанцій покладаються на позивача, отже з ОСОБА_1 на користь ОСОБА_2 підлягають стягненню витрати, пов'язані зі сплатою судового збору за подання апеляційної скарги, в розмірі 1 152 грн 40 коп. та витрати, пов'язані зі сплатою судового збору за подання касаційної скарги, в розмірі 1 536 грн 80 коп.

Керуючись статтями [141, 400, 409, 412, 416 ЦПК України](#), Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду,

ПОСТАНОВИВ:

Касаційну скаргу ОСОБА_2 задовольнити.

Заочне рішення Дарницького районного суду міста Києва від 11 липня 2019 року та постанову Київського апеляційного суду від 19 грудня 2019 року скасувати.

У задоволенні позову ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа - Орган опіки та піклування Броварської міської ради Київської області, про позбавлення батьківських прав - відмовити.

Стягнути з ОСОБА_1 на користь ОСОБА_2 1 152 грн 40 коп. судового збору за подання апеляційної скарги та 1 536 грн 80 коп. судового збору за подання касаційної скарги.

Постанова суду касаційної інстанції набирає законної сили з моменту її прийняття, є остаточною і оскарженню не підлягає.

Головуючий М. Є. Червинська

Судді: С. Ю. Бурлаков А. Ю. Зайцев Є. В. Коротенко В. М. Коротун